

Kaşkay Folklorunda Demonik Varlıklar*

Demonic Beings in Qashqai Folklore

Venera MUSTAFAYEVA¹ 



*Bu makale "İran'da Yaşayan Kaşkay Türklerinin İnançlarının Halk Bilimi Açısından İncelenmesi" adlı doktora tezinde yer alan verilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Venera Mustafayeva (Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta: venusmno@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1339-7516

Başvuru/Submitted: 01.04.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
30.05.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
30.05.2022
Kabul/Accepted: 05.06.2022

Atf/Citation: Mustafayeva, Venera. "Kaşkay Folklorunda Demonik Varlıklar." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 32, 2 (2022): 751-769.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1097320>

ÖZ

Eski Türkler doğadaki her şeyin bir ruhu olduğuna inanmaktaydılar. Bu ruhları da eril ve dişil, iyi ve kötü ruhlar olarak tanımlamaktaydılar. Doğa kültürünün bir parçası olan bu ruhlar ve iyeler, taşıdıkları özellikleri ve görevlerine göre kara ve ak iyeler olarak adlandırıldı. Kutsal ve koruyucu dişil iyeler olarak görülen Umay Ana, Yer Ana, Su perileri gibi dişil ruhlar, günümüzde de ak iye misyonunu korumuşlardır. Bu iyelerin bazıları ise, iyilik ve koruyuculuk görevlerinden uzaklaşarak Cin, Şeytan, Vurgun gibi kara iyelere dönüşmüşlerdir. Kaşkay folklorunda gizli güçlerinin olduğuna inanılan çok sayıda kara iyenin varlığından söz edilmektedir. Bu kötücül iyeler "Şeytan", "Cin", "Vurgun", "Garabasan", "Al cini", "Yel cini" gibi varlıklardır. Bu varlıkların eril ve dişil olduklarına, hissettiklerine, işittiklerine, iyilik ve kötülük getirebildiklerine inanılmaktadır. Çalışmamızda Kaşkay folklorunda kötü yaratıklar çevresinde oluşan inançlar ele alınıp bu inançların mitolojik bağları ve şaman inançları ile olan ilişkileri araştırılmıştır. Çalışmanın verileri, büyük oranda sözlü kaynaklardan yapılan derlemelerden oluşmuştur.

Anahtar kelimeler: Kaşkay Türkleri, Kötü ruhlar, Cin, Şeytan, Vurgun

ABSTRACT

Ancient Turkic believed that everything in nature had a spirit. These spirits were described as masculine or feminine, and good or evil spirits. These spirits and possessors, which are parts of the nature cult, are named "Black" and "White" possessors according to their characteristics and duties. Feminine spirits such as Umay Ana, Yer Ana, Su Perileri (water nymphs), who are thought to be sacred and protective female possessors, have preserved their mission (Ağ iye) today. Some of these possessors strayed from their duty of goodness and protection and advanced characteristics such as jinn, devil profiteering -black possessor. It is mentioned that there are many black possessors believed to have hidden power in Qashqai folklore. These bad possessors are beings such as "the devil, the jinn, Al jinn, the dwarf, the al jinn, the wind jinn (Şeytan, Cin, Vurgun, Garabasan, Al Cini, Yel cin) and so on". These beings are believed to be both masculine and feminine, with the ability to feel, hear, and do both good and evil. In this study, the beliefs formed around evil creatures in the Qashqai folklore have been discussed, as well as the mythological ties of these beliefs and their relationships with shamanic beliefs will be investigated. The data of the study mostly consists of compilations made from oral sources.

Keywords: Djinn, Evil spirits, Satan, Vurgun, Turkic of Qashqai

EXTENDED ABSTRACT

The Qashqai community continues to live today as semi-nomadic and settled. The reason why this research was carried out according to this geography is that the society still leads a semi-nomadic lifestyle not much known researched subject. Societies that are unable to receive education in their native language pass on their culture and language to future generations through oral tradition and folklore products. One of the most effective reasons for the Qashqai Turkic to preserve their identities, languages, beliefs for many years was their late transition to settled life, namely city life. Today, folklore products for the Qashqai community are kept alive in both lively spoken language and folklore products. Qashqai Turkic has protected their folklore hero and their own culture's beliefs by separating them from other cultures. Beliefs and practices related to satanic beings, which preserve their existence both in folklore products and in lively spoken language, are one of the most important ties that connect the belief system of Qashqai Turkics to the Old Turkic belief system. Beliefs about these demonic spirits reveal how society perceives the world, and what society avoids and values reveals its historical ties. The possessors of demonic spirits in Qashqai Turkic are beings such as "Satan", "Gin", "Vurgun", "Garabasan", "Al", "Yel". ("Şeytan", "Cin", "Vurgun", "Garabasan", "Al cini", "Yel cini") Beliefs related to these characteristics also give us information about the lifestyles of the society. Our research on demonic spirits will be discussed concerning other Turkic peoples' beliefs.

The content of the study is limited to the following topics: "Beliefs and Practices Regarding Supernatural Beings (Relating to Dominican spirit' beliefs and practices)" in this study, the beliefs formed around evil creatures in Qashqai folklore were discussed and the relations of these beliefs with the mythological ties and shamanic beliefs were investigated. The study data consisted largely of compilations made from oral sources. The demonic beliefs of Kashkay Turkic, a crowded society living in Shiraz and surrounding provinces of Iran, were examined.

Main Questions of the Article: The role of the society's beliefs, especially about demonic possessions, in the shaping of the world view of the Qashqai Turkic, who lived semi-nomadic and settled down, and the stages of change and transformation,

Besides the fact that these demonic beliefs are folklore, what are their psychological and real relationships, and what are the main reasons why this society still adheres to these beliefs? The other hypothesis: is to reveal the cultural changes and the values gained and lost in this transformation process in societies that have passed from semi-nomadic to settled life.

Research Method of the Article: Our research was based on information gathered from oral sources, including folkloric data and language examples. The research area's current literature on beliefs was reviewed. In addition to historical references, domestic and foreign works written in the relevant fields of folklore, history, psychology, sociology were reviewed, as well as works such as discipline. Understands the historical development of this cultural phenomenon. In this context, review, content analysis, qualitative research, and field research were carried out.

Value of the subject: When compared to other parts of the Turkic world, the number of studies on Turkics-speaking peoples in Iran is limited. Although there are many studies, studies on the history of the Qashqai Turkic have been done, but are limited work on the religion and beliefs of the Qashqai Turkic. This article discussed the beliefs of the society, which are about to disappear.

Giriş

Kaşkaylar, İran’da yaşayan Türkdilli halklardır. Göçebe ve yarı göçebe hayat süren Kaşkaylar, ataları gibi yaşamaktan hala vazgeçmemişler, yaylak ve kışlık hayatını günümüzde de sürdürmektedirler. Onlar, hem hayat tarzları hem de örf adetleri bakımından eski bozkır kültürünün taşıyıcıları sayılmaktadırlar.

Kaşkay kelimesinin kökeniyle ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Bu görüşlerden birinde Kaşkay adı, Kaş-(keş) Kay-ı şeklinde izah edilmektedir. Kuzey Azerbaycan’ın Batı ağzlarında “qaş” kelimesi yüksek dağ başı, tepebaşı anlamlarına gelmektedir. Kelimenin diğer bir anlamı ise kaş-kala-qaşqala, keşkala-itburnu bitkisidir. Qaş, dağ başı, yükseklik; kala ise bitki, kol anlamındadır. Bu bitki kol şeklindedir ve sadece yüksek dağ başlarında yetişir (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 243, 285). Dağın qaşgası, dağın başı anlamında kullanılmaktadır. Abu Hayyân’ın “Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk”ında da ‘kaş’ kelimesi, “tepenin başı” anlamında verilmiştir (Caferoğlu, 1931: 72). Claouson sözlüğünde de “kaş-gaş” kelimesinin anlamlarından biri ‘tepenin başı’, diğer anlamı ise yüzükteki kaş, yani taştır (Claouson, 1972: 670). Karaçay-Malkar dilinde de “gaşka eçqi” kelimesi, dağ keçisi anlamında kullanılmaktadır. Kaşkay kelimesi de “gaş” kelimesinden türeyerek yüksekliğe ait olduğu ihtimali göz önünde bulundurularak ‘Gaş’- dağın başı, ‘Gayı’- gaya şeklinde ünsüz değişimine uğrayarak “sert taştan oluşan kaya” anlamında yorumlanabilir. Yükseklikte, dağ başlarında yaşadıkları için bu adı aldıklarını düşünmek mümkündür. Bir başka yaklaşım ise Kaşkay kelimesini “Kaşka-ay” olarak izah etmektedir.

Seyidov, Kaşkay kelimesinin Hitit yazıtlarında ay, ay tanrısı “kaşka”, “kaşku” anlamında kullanıldığı görüşünü ileri sürmüştür. Türk dilli halklardan olmayan Hititler, demek ki bu kelimeyi Kaşkaylardan almışlardır der ve soru işareti bırakır (Seyidov, 2018: 23). Gerçekten de burada kullanılan Kaşka kelimesi ile Kaşkay kelimesi arasında bir benzerlik görülse de, anlam yakınlığı olması bir ihtimal olarak düşünülmektedir. Çünkü Kaşkay adı sonradan yaratılmış bir organizasyon ismidir. Fakat şurada deyinmek istenen husus Kaşkayların (tanrısal bağı düşünülen) bu kelimedenden etkilenerek tayfa adı olarak bu ismi almaları versiyonudur. Morisden, Kaşkaylar’ın bu adı Cani ağa Kaşkayı denilen makam sahibi kişinin adından aldığı fikrini savunulardandır (Morisden, 1977: 57). Bu ibarede dikkat çeken husus Kaşkay toplumunun kendi tayfa ve tire adlarını günümüzde de kendi adları ve kimliklerinin belirleyicisi olarak kullanmalarıdır. Muhtemel ki, burada kullanılan Kaşkay kelimesi bir tayfa ve tire ismi olmuştur. Fakat şu hususla ilgili “Kaşkay kelimesinin etimolojisini ispat edecek nitelikte günümüzde yazılı bir kaynak bulunmamaktadır. Çelik “Kaşkay Türkçesi” adlı doktora çalışmasında Kaşkay adlı bir türk aşiretinin Kaşkay konfederasyonundan önce bulunduğu küvvete muhtemeldir, der. (Çelik, 1997:6). Ataizi, Doulatabadi, “Kaşkay Türkleri” adlı çalışmasında, Kaşkaylarla ilgili en eski yazılı kaynak olan Ebülfazl Beyhakî’nin Tarih-i Beyhakî veya diğer adıyla Tarih-i Mesudî’ eserinde Selçuklular döneminde Kaşgar’da yaşayan Kara Tatarların Fars bölgesine göçünden, İbn-i Batuta seyahatnamesinde de Şirazda yaşayan türkler hakkında bilgi verildiğinden bahs

etmektedir (Ataizi; Doulatabadi, 2015: 603-604). Bu kaynaklarda da Fars bölgesinde ve Şirazda'ki türklerden bahsedilmekte, Kaşkay adı geçmemektedir.

Kaşkay kelimesinin sonundaki ay sözünün ilahi, yaratıcı, Tanrı anlamlarından da bahsetmektedir: Kaşkay -ay, aynı zamanda kabilenin antropomorfik tanrısı olmuştur. Azerbaycanlılar ve Kırgızlar arasında kullanılan “gaş garalır” kelimesi, akşam güneş batması anlamındadır. Gaş, parlamak, alevlenmek; karalmak, karanlık çökmesini çağrıştırmaktadır. Bu kelimelerden yola çıkarak eskiden aynı anlamı karşılayan “Kaşka” kelimesi günümüzdeki “ay” kavramına denk düşmektedir. Zamanla kaşka ve ay kelimesi biri anlamlı diğeri anlamsız sözcükten oluşan ikilemenin tarafları olarak birleşmiş ve bir kelimeyi ifade etmiştir. “**Qaşka**” kelimesi, Azerbaycan Türkçesi batı ağzlarında ‘**insanın alını**’ anlamında da kullanılmaktadır. Kaşka-kaşku kelimesi beyazlığı, parlaklığı ve aynı zamanda Ay Tanrısını ifade eder. Parlaklık ve beyazlık ise tanrısal varlıklara, gökyüzüne, güneşe, aya izafeten kullanılmıştır. Bugün de kaderimizin alınımıza yazıldığına inanmaktayız: “Qaşqana ne yazılıfsa onu göreceksen”- “Alnına ne yazılmışsa onu göreceksin” (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 285). ‘Gaşka-ay’ kelimesinin ilahi, yaratıcı, ay ile ilişkisinden geriye kalmış anlam daralmalarından birisi olduğu düşünülmektedir. Bu da eski Türklerin ay kültürünü simgelemektedir. Daha sonraki dönemlerde bu kelime alını beyaz lekeli atlar için de kullanılmaya başlamıştır. Firudin Ağasıoğlu, bu hususta şunları kaydetmektedir: “Hayvanların alnında beyaz kısımlara ‘gaşka’ denilir ki, bu da eski inançla bağlı bir anlamdır. Çünkü eski Aralık denizi kıyısı ülkelerinde de alını beyazlı hayvanın doğması mutluluk ve şans gibi kabul ediliyordu. Bu Türklerdeki ay inancıyla ilişkilendirilebilir. Kaşkay kelimesinin son kısmındaki ay kelimesi de oradan kalmış olabilir.” (Ağasıoğlu, 2013: 63-64).

Kaşkay toplumu günümüzde de dağ başlarında göçebe yaşamakta ve kendi kimliğini, mitolojik bağlarını korumaktadır. Bildiğimiz gibi kendi dilinde eğitim almayan, toplumlar kendi varlıklarını sözlü gelenek yoluyla aktarmakta, dillerini ve geleneklerini bu şekilde korumaktadırlar. Kaşkay toplumunun uzun yıllar boyunca kendi kimliklerini, dillerini ve inançlarını korumalarında, şehir hayatına çok geç bir dönemde geçmeleri etkili olmuştur.

Çalışmamızda Kaşkay toplumunun inanç yapısı içinde kendisine önemli bir yer edinmiş olan demonik varlıklar etrafında oluşan inançlar üzerinde duracağız. Bu inançların mitolojik kökenleri ve günümüze olan uzantıları da üzerinde duracağımız bir başka konu olacaktır.

Kaşkay Folkorunda Demonik Varlıklar

Eski Türkler iyeleri eril ve dişil, iyi ve kötü iyeler olarak görmekteydiler. Bu iyeler aslında doğanın kendisi olarak görülen “Mitolojik Ana” ile bağlantıdır. Bu iyeler genel olarak iyiliği simgeleseler de, zamanla bunların birçoğu kötü ruhlara dönüşmüştür. F. Bayat, Yer-Su, Ak Ane, Umay, Ayisit gibi dişil varlıkları her şeyi üreten doğa kültürünün kendisi “Mitolojik Ana” olarak adlandırmaktadır. Mitolojik Ana zamanla doğuran ve yutan, hayat ve ölümün simgesi

olan “Yer Ana”ya dönüşmüştür. Bayat’a göre doğumu temsil eden “Umay” ve ölümü temsil eden “Erlık” de “Mitolojik Ana”nın parçalarıdır (Bayat, 2007: 12-13).

Roux’un söylediği gibi, iye ruhu, kutu ve kutsalı simgeler. Kut sadece insanlarda değil, tüm doğada bulunmaktadır. Aslında her şeye verilen ad ister iye, sahip, cin, tin, ister tanrı olsun, bunlar şeylerin içine nüfuz eden ve yaşam veren bir güç, yaşamsal bir ilkedir (Roux, 2005: 34).

Şeytan: Kaşkaylar arasında kötü ruhlar içinde en çok korkulanı şeytandır. Kaşkaylar ve Azerbaycan Türkleri arasında bu yaratığa “**Şeytan**” veya “**Kör Şeytan**” denilmiş ve onun insana zarar veren, kurnaz, doğru yoldan saptıran bir varlık olduğuna inanılmıştır (K.K.33). “Şeytan kötü melek, İbranice düşman anlamına gelen “Haşatan” deyiminden gelmedir. Yahudi Hristiyan, İslam geleneğinde önemsenmiş ve “Tanrıya başkaldıran melek” anlamında kullanılmıştır.” (Hançerlioğlu, 2000: 480). Kaşkay inançlarında da şeytan başlı başına bir güç olarak görülmez. Allah’ın yarattığı bir yaratık olarak bilinmektedir. “Şeytan Allah dergâhından nâ-ümüd déyil” denmektedir. Halk arasında hata yapan insan için “şeytan yoldan çıkardı”, kurnaz kişiler için ise “şeytana pa-puş tikir” (Şeytana pabucunu ters giydirir) denir (K.K.18, K.K.25). Ölmüş birisinin arkasından konuşulunca sakınma anlamında “Şeytanı haber aparmasın” derler. Ölmüş kişi mezara konulduğu için yeraltı dünyasının üyesi sanılmaktadır, burası ise karanlık dünyadır. Burada şeytan ve diğer kötü yaratıkların olması muhtemeldir.

Bildiğimiz gibi şeytan, Güney Sibirya Türklerinde de **kötü ruh “körmös”** olarak adlandırılır (Lvova, vd: 2013(a): 120). Yeraltı dünyasının sahibi Erlık de kötü ruhlardan sayılır ve bu yüzden de insanlara sürekli zarar vermeye çalışır. “İnsanın doğacağını bilen Erlık, doğuma engel olmak maksadiyle bir **Körmös**’ü gönderir. Körmös, doğuma engel olmaya, bunu yapamazsa hiç olmazsa zorlaştırmaya çalışır, zavallı ana bu yüzden ağır sancılar içinde kıvrılır.” (Radloff, 1956: 12).

Bugün Kaşkaylar arasında kullanılan “**kör şeytan**” ibaresinin “**kör** kısmının, eski Türkçedeki kötü ruh anlamındaki “körmös” kelimesinden geldiğini düşünebiliriz. Peki, ona neden körmös veya kör şeytan denmiştir. Bildiğimiz gibi, eski Türk düşüncesinde kötü ruhların yaşadığı yer yeraltı dünyasıdır ve burası karanlık bir dünyadır. Karanlık dünyada yaşayan şeytanın kör olması muhtemeldir. Son dönem fare üzerinde yapılan deneysel bir çalışmada yeni doğan ve gözünde hiç bir sorun olmayan farelerin gözü altı ay süreliğine kapatılmış, altı ay sonra gözleri açıldığında artık görme yeteneklerinin olmadığı görülmüştür. “Beyne ışık uyarısı girmedığı için beynin görme alanı çalışmamış ve gözleri kör olmuştur.” (Tarhan, 2018: 171). Tıbbın da onayladığı körlük olayının eski mitolojiyle bağdaşmasının, mitoloji ve inançların mutlaka bir hakikatle olan ilişkisinden kaynaklandığını düşünebiliriz.

Cin: Kaşkaylarda cin gözegörünmez, kötü ve korkunç ruh olarak tanımlanır. Şinasi’ye göre, “Cin, genellikle canavar şeklinde çirkin ve korkunç kılıklı olarak düşünülen, iyi ve kötü tabiatlı olabileceğine inanılan doğaüstü varlıklardır.” (Şinasi, 1998: 83). Kaşkaylarda cin, şeytan ve perilerin gücüne inanma ve faaliyetlerine inanma önemli yer tutar. (Çelik, 1997: 38). Kaşkay inançlarında cinler iki türdür. Bu cinlerden bazıları insanlara yardım eder, bazıları ise onlara zarar verir. Bu da yaratıkların eski misyonlarından tam ayrıldığını göstermektedir. İnsanlara

yardımlı eden cinlerle ilgili halk arasında çok sayıda anlatı vardır. İyilik cinleri genelde yakışıklı erkek çocukları ya da güzel kız çocuklarını kaçıtır, onlara okuma yazma öğrettikten sonra geri getirirlermiş. Bu tür kaçırılan erkek veya kızlara Kaşkay kültüründe “Nahunde Molla” (yani okula gitmemiş, cin aracılığı ile eğitim alan, bilgilenen insan anlamındadır) denirdi (K.K.29).

Okuması yazması olmayan bir kadın varmış. O zamanlar şimdiki gibi değildi, herkes göçer idi. Kimse okuma yazma bilmezdi. Az sayıda insan okurdu, harf bilirdi. Bu Gülsenem adlı kadın bir gün kayboldu ve aradan birkaç ay geçtikten sonra elinde bir kitapla obaya geri döndü. Elinde kitapla dolaşan bu kadın insanlara muska yazmaya başladı. Herkes konuştu ki, onu cinler götürmüş, o dönemde onların yanında kalmış, udum (kut) varıdır, kut almış. Hamile kadınları doğurtmak için bu kadını çağırırlardı ki, udumludur (K.K.29).

Kaşkay inancına göre cinlerle irtibata geçen ve onları gören kişiler kut almış olarak düşünölmektedir. Bu kişilere “udumlu” veya “udumçu” derler. Bu kişilerin cetlerinden, yani ata babalarından bir kimse “cin, al cini” yakalamış veya saçını kesmiştir (K.K.5, K.K.7). Uumlu kişinin kendisi ya da babası, al ciniyle savaşmış, onu korkutmuş ve onun saçını kesmiş o yüzden artık cin tayfası bu adamdan korkarmış (K.K.11, 23).

“Uumlu Kişi” : Kaşkaylı araştırmacı Velullah İdir, kendi dedesinin uumlu olduğunu şu şekilde aktarmaktadır. Dedem 1294 (1915) senesinde on sekiz yaşlarındayken bu olay başından geçiyor: Dedem anlatıyordu ki, on sekiz yaşlarımda gençtim. Bir gün beni dağa odun getirmek için gönderdiler. Eşeği aldım, çıktım dağa. Yeni dağa varmıştım, çok uyukum geldi, orada bir yerde uykuya daldım. Uyandım ki geç olmuş, her taraf karanlık. Ne odun var, ne eşek. Ama uzaktan düğün sesi, davul zurna sesleri geliyor. Dedim ki, odun yığmamışım, ben gideyim bu toya bakayım ne var. Ses gelen tarafa gittim, baktım ki bana doğru birkaç adam geliyor. Adımı da biliyorlar. Bana hoş geldin Hayatgulu, sefa geldin, dediler. Benim adımlı bildiklerine çok şaşırdım, dedim belki beni tanıyorlardır. Ama ben onları tanımadım. Beni davet ettiler, düğün çadırına geçtim oturdum. Bu gencin de üzerinde eski bir pantolon ve kaftan vardı. Bu kaftan da yamalı. Eskiden de şimdiki gibi insanların çok giysileri olmazdı, fakirliktir, obacılıktır. Herkes bir giysiyi yedi sekiz sene giyerdi. Baktım ki yanıma bir adam geldi, adam aynı babamın kaftanını geymiş. Üzerinde de aynı babamınki gibi sekiz yama var. Çok kuşkulandım. Sonra baktım ki anamın da arkalığını bir kadın giymiş. Ben anladım ki bunlar cindir. Dedim ki ben gitsem obada anlatsam, kimse bana inanmaz. Bir sigara yaktım, yanımda oturan adamın (babamın kaftanına giyen) eteğinde habersizce sigaramı söndürdüm. Sonra düğün yemeği çorba, pilav verildi. Herkes yemeye toplantı. Anamın arkalığını giyen kadın da bize yemek ikram etti, ben de iz bırakmak için onun da eteğine çorba döktüm. Dediler ki, bu gece de burada gecele. Ben korktum ki, beni öldürürler. Dedim benim obaya dönmem gerekir. Bir baktım eşeğimi getirdiler, üzerinde de dolu odun. Ben geri obaya döndüm. Obada ses düştü demek ki, ben dağa gideli bir hafta olmuş, dönmediğim için herkes beni aramış. Ama ben sadece bir gün orda olduğumu düşünürdüm. Sonra ben başıma gelen her şeyi anlattım obadakilere, kimse inanmadı bana. Ben de inanmaları için babama söyledim ki git sekiz yamalı

kaftanını getir, bak bakalım orada sigara izi var mı? Anama dedim, git sen de arkalığını getir, bakalım ona da çorba dökülmüş mü? Baktılar, dediklerim doğrudur, benim bu sürede cinlerle olduğuma inandılar ve o günden sonra her kes benim “udumlu” olduğumu kabul etti (K.K. 29).

Bu anlatıdan da gördüğümüz gibi, cinlerle irtibata geçen veya onları gören kişiler kut almış, seçilmiş insanlar olarak görülürmüşler. Cinler “udumlu” kişilere dokunmaz ve onların buldukları yerde insanlara zarar vermezlermiş.

Kaşkay Türkleri arasında olan inanışa göre bazı hastalıklar cinlerin insana musallat olması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu hastalıklar sadece insanlara değil, hayvanlara da musallat olabilmektedir. Bu cinleri uzaklaştırmak için de farklı ayin ve ritüellere başvurulmaktadır. Cin çarpan kişiler ve hayvanlar için “Ser kitap” açarlar. Kitap başı anlamındadır. Molla yanına götürülür ve kitap açılır.

İnanca göre cinler insanları esir alır ve onları kendilerine tabi ederler. Bu olaya “suruş” derler. Gaipten, gelecekte haber veren anlamındadır. “Suruş” olan insan cinlerle irtibata geçerek gelecekte haber verir. Anlatılara göre, Hamse tayfası içinde Başiri tayfası, Nelxas tiresi üyeleri toplu halde bu cinlere esir olmuşlar, hatta onlar konuştuklarında cinler onların yerine konuşur, cinlerle irtibata geçer, gaipten, gelecekte bilgiler verirlermiş. İnanca göre onların gelecekle ilgili söyledikleri her şey gerçekleşiyormuş. Hatta insanlar bu tayfa ve tirelerin yaşadıkları yerlere dahi gitmekten sakınırlarmış. Günümüzde de bir deyim de vardır. Her söylediği yerine gelen kişi için, “suruş ettin” yani gaipten haber verdin derler (K.K.29).

Yel Cini: Türk mitik düşüncesinde canlı varlık olarak görülmüşlerdir. Kaşgarlı sözlüğünde “yel”, cin anlamında verilmiştir (Atalay, 1986: III, 144). Yel, yani hafif rüzgâr da göze görünmez olduğu, sıcak ve soğuk estiği için kötü ruhlardan sayılmıştır. B. Ögel, “Erni yel tokıdı deyiminin adamı cin çarptı anlamına geldiğini” söylemektedir (Ögel, 1995: 308).

Ruhların göze görünmemesi inancı bazı doğa olaylarının da kötü ruh ve cin olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Türklerin düşüncesinde mevsimler yaz-ilkbahar ve kış- sonbahar olarak düşünülmüş ve bu mevsimsel değişimler zamanı rüzgâr da semti, soğukluğu, sıcaklığına göre, iyi ve kötü olarak düşünülmiştir. Doğudan ve güneyden esen bahar rüzgârlarının sıcaklık getirdiği için iyilik ve uğur; batıdan ve kuzeyden esen kış rüzgârlarının ise soğuk getirdiği için kötülük ve hastalık getirdiğine inanılmıştır. Halk arasında soğuk ve dondurucu yelin kötü ruh olduğuna, hatta cin olduğuna inanılır. Şimdi de halk arasında ağrı, sızı anlamında “yel” kelimesi kullanılır. Soğuk ve nemli havada ortaya çıkan, modern tıp dilinde revmatizm hastalığı olarak bilinen “**yel hastalığı**” da halk arasında aynı adla yaşamaktadır. Eskiler, bu hastalığın nedeni olarak soğuk yeli görmüşlerdir. Kaşkay Türklerinin inançlarında ve folklor ürünlerinde “yel” canlı varlık olarak tanımlanmaktadır. “Elim Yel Oynattı” (el ağrısı için deniliyor), “Yel be yel olmuş”, Yellenmiş” (hasta olmuş), “yelpenmiş” gibi kelimeler kullanılmaktadır (K.K.7, K.K.12, K.K.29).

Günümüzde de Kaşkaylar arasında bir deyim vardır. Olumsuz konuşan, olumsuz rüya gören kişi bunu olmuş gibi düşünüp anlatırsa, o şeyin gerçekleşeceğinden korkarlar ve “**Ağzından yel**

alsın, gerçekse de yalan olsun” derler (K.K.1, K.K.13). Ağzından yel alsın demekle anlatılan şeye gerçekmiş gibi davranılmakta ve yel (rüzgâr) tarafından bertaraf edilmesi istenmektedir.

Azerbaycan Türkleri arasında da Nevruz inançları içerisinde “Yel” çarşambası töreninin kutlanması, bize bu inancın köklerinin çok eskilere dayandığını göstermektedir. **“A yel baba, yel baba, erşini ver baba”** denilerek yeli, soğukları ve ölümleri getiren yel cinini aldatmaya ve gazabını yatıştırmaya çalışılmışlardır. Kaşkay kültüründe de yağmur yağdırmak için “Kossa gelin” töreni yapılmaktadır. Bu törende şu şiiri okurlar:

“Kossa Gelinem,
Tala şahım var,
Altın boynuzum var,
Yel getirdim,
Yağış getirdim”

“Yel aparan yelindi, yerde qalan yerindi” sözünde hem “yel”in hem de “yer”in sahibine (iyesine) işaret edilmektedir.

Türkmenistan Türkleri şeytana, “yelkidik baba” derler ve onu “oğruların piri” sayarlar, yani oğrular (hırsızlar) bu yaramaz işlerinde şeytandan yardım isterler (Türkmen Halk İnançları, 2005: 151).

Al Cini: Kaşkay toplumu arasında insanlara zarar veren cin olarak tanımlanmaktadır. Özellikle de hamile kadınlara ve lohusalara musallat olan bir dişi cin türüdür. “Al” cini sadece doğum sırasında değil, doğumdan sonraki kırk gün, kırk gece lohusaya ve bebeğine zarar verebilir. Bu yüzden de lohusa ve bebeği, kırk gün dışarı çıkarılmaz, evde yalnız bırakılmaz (K.K.3, K.K.5, K.K.19). Karaaslan’ın tespitine göre, al inancı konargöçer hayatı sürdüren Kaşkaylar arasında yerleşik olanlara göre daha güçlü görünmektedir. (Karaaslan, 2010: 113).

Bu al cinini kovmak için doğum zamanı ayınlar yapılmaktadır: Kaşkaylar arasında al basmasına –al cini denir (K.K. 10, K.K.15). Bu al cini, vücudu kıllarla örtülü dev gibi büyük, dağınık saçlı, çirkin yüzlü kadın olarak görülür (K.K.3, K.K.6). Kadını al basmasından korumak amacıyla kömürle daire çizer, demir sesleri, at sesleri çıkarırlar. Böylece kadını doğuma gelen kötü ruhtan korumuş olduklarına inanırlar (K.K. 5, K.K. 10, K.K.11). F. Muradi Karakani “Allıncak Ulduzu” eserinde al cininden korunmayı şu şekilde aktarmaktadır: “Sarıgül de oymağımızın mamaçaséydi.. Onung sarı saçlarını kaççıldılar. Çıkınından göy emig çaharddılar. Üzerliğinen zağı ot üstüne sepellirdi, boyanmış çaputu aluvlamış, bir tağ ağacının heççesine asmış, (Pir-i Türke) sarı yandırırđı. Qonşuda bir töfeng gammuladdı... Yazgülüyi al apardı...” (Enkin, 2011: 68-70).

“Al” kelimesi Kaşkaylarda kırmızı rengin çalarlarından biridir ve olumlu anlamda kullanılır. Al renk, Türk mitolojisinde kırmızı rengin çalarıdır. **Al kırmızı, allaşmak, al yanak**, kırmızı rengin çalarlarından biridir. Doğum yaparken doğum odasına al basmasından korumak için

kırmızı renkli bez veya kurdele asarlar veya lohusanın başını kırmızı başlık ya da yazmayla bağlarlar.

İnanışa göre “al”, “Alkarısı” tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, demirden ve kırmızı renkten korkar. Bunun içindir ki loğusa yatakta iken başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlarlar (İnan, 1998, C, 1: 260-261). Bu da kırmızı rengin ateşle ilişkisinden kalmış bir al inancı olduğunu düşünmeye imkân vermektedir.

Irak Türkmenlerinde de “Al” basmasından korumak için yorganın yüzü kırmızı renkli yapılır, loğusanın odasında gece gündüz çırak yakılır, çünkü Al karısının (Şeve'nin) ateşten, ışıktan korktuğuna ve karanlıkta geldiğine inanılır (Bayatlı, 2009: 200-201).

“Al”, kırmızı renkten korkar ve bu yüzden de lohusanın başına al tül bent veya kırmızı kurdele bağlanır. Aynı zamanda gelen misafirlere kırmızı şekerden yapılan şerbet ikram edilir (Güngör, 1991: 43).

Aynı zamanda bu “al” kökünün olumsuz anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Bu söz öbeğinin çok anlam ifade eden örnekleri de vardır. “Al”, hem almak- götürmek, hem de bir şeye para vererek satın almak anlamında kullanılmaktadır. Diğeri de “*al dil- hile, al dile tutmak- aldatmak, kandırmak*” anlamındadır. Mahmud Kaşgarlı sözlüğünde de “Abçı nece al tep bilse, ayıg onca yol bilir” (Avcı ne kadar hile bilse, ayı o kadar yol bilir) denmektedir (Atalay, 1985:1: 63). Atasözünde al kelimesi, hile anlamında geçmektedir.

“Al cini de hileyle kadınları tuzağa düşürür, bu nedenle ona al adını takmışlardır.” (K.K.29). Al ruhunu uzaklaştırmak için Al'ın aldatılması ve kandırılması, ayinin önemli kısmıdır. “Aldatmak” kelimesinin kökenin de bu al kelimesinden geldiği düşünülebilir. Örneğin, “Doğum zamanı hayvan kesilir ve bu hayvanın ciğeri sopaya asılarak dışarıda çadır önüne bırakılır. Burada “al”, doğum yapan kadının ciğerini almaya geldiği zaman diğer kesilen hayvanın ciğeri ile aldatılmış olur.” (K.K.9, K.K.21, K.K.26).

Kaynak kişilerden Bulgayış Şukohi, Al'ı şu şekilde anlatmaktadır: *Doğum yapan her eve Al cini gelir. Doğum zamanı kadından çok kan gelirse ve kadın kendinden geçip bayılırsa kadını “Al apardı” derler. Al aparan kadının başı üstünde ve ensesi üzerinde barut yakılır. Dışarıda çadır önünde at kişnetilir. Kadının ismini söyleyerek ata bak, ata bak derler. Yarı baygın olan kadın eğer ata bakabilirse o esnada al ondan uzaklaşmış. Kadının saçı ipe çadırın ortasından asılan ipe bağlanır. Oğlak öldürülür-kesilir, oğlağın ciğeri ve yüreğini dışarıya atarak cine seslenirler; “Dilciğere bak”, “dilciğere bak”. Al cini dışarı çıkıp ciğeri alırsa kadın iyileşir.” (K.K. 13).*

Lohusanın yatağının altına demir aletler veya at nalı, demir kazık da koyarlar. Doğum zamanı kadını aldan korumak için at eyeri ile zeyfenin saçı bağlanır ve o eyeri de yukarıdan asılan bir çatmaya bağlarlar. Bu uygulama, “Al” ruhunun tüfek sesinden ve attan ve at kişnemesinden korktuğunu göstermektedir. Al ruhunu korkutmak için demir nesnelere kullanılması, eski Türk inancındaki demir kültü ile ilişkilendirilebilir. Al'ın demir nesnelere, ateşle, ocaklı ve uumlu kişilerle korkutulması, Kaşkay toplumun eski inançlarını günümüzde de yaşatmasının

örneklerindedir. Kaşkay toplumu Al cinini uzaklaştırmak için “Qaç qara qaç - قچ قره قچ” ayini yapar (K.K. 27, K.K. 28).

**“Kaç kara kaç, geldi kaçın al geldi,
Kaç kara kaç geldi deyin al geldi”** (K.K. 4.K.K. 22).

Bu uygulama zamanı üzerlik yakılır, çadır önünde ateş yakılır ve at çaptırılarak al cini korkutmaya çalışılır. Bu ayin nitelik olarak Kaşgarlı sözlüğünde geçen Kovuç ayinine benzemektedir.

قووچ (قره باستی) قووچ
قووچ (قره باستی) قووچ

“Kovuç: cin çarpması eseri. “kovuz” (Oguzca). Kovuç-kovuç: cin çarpmasına karşı üzerlik ve ödağıcı ile yapılan tütsüde cinlere “kaç- kaç” demek üzere söylenen kelimedir.” (Atalay, 1985: III, 163). Kaşkaylı araştırmacı Velullah İdir’e göre kaç kelimesi, kovuç kelimesinin değişime uğramış biçimidir. Bu “cin kovma” ayini de Kaşkaylarda yaşatılan “قچ قره قچ” ayini ile benzerdir. Her iki ritüelin amacı da kötü ruhu kovmaktır. “Qaç”- kaç, git, uzaklaş anlamına gelmektedir. “Bu Qovuç heman kaçtır ki, kam cinleri uzaklaştırmak için söylüyor, Qovuç Albasti Qovuç, yani Kaç Kara Bastı Kaç” (K.K.29). Her iki ayini de sıradan insanlar icra etmez. Eski Türklerde bu ayini yapan kam icra ederken Kaşkay Türklerinde bu ayini icra eden, kutu olduğuna inanılan kam görevlerine benzer görevleri yerine getiren “udumlu” kişidir.

Alavarzengi: Kaşkay kültüründe erkek dev olup farklı yöntemlerle kadınları kandırıp tuzağa atan acımasız korkunç yaratıktır. “Alavarzengi”, devdir. Bu kelimenin açılımına baktığımızda şöyle bir yorum yapılabilir:

Ala+var+zenci

Al- hile

Var- varan, başvuran

Zengi, büyük, dev ve olağanüstü yaratıkların isminde karşılaşılan bir söz öbeğidir.

Alavarzengi, Kaşkay kültüründe hikâye ve masallarda geçen mitolojik ögedir. Kaşkay inanışlarında Al karısının kocası olarak geçmektedir. Ancak hem çirkin ham de çapkın olduğu için al arvadı (dişi yaratık) ile sürekli kavga halindedir. Alavarzengi, daha çok geceleri kadınlara musallat olur. Tek beslenme kaynağı karanlıktır, çirkin yaratık olsa da farklı insan ve hayvan kılığına girebilmektedir (don değiştirebilmektedir). Kadınları kandırmak için yakışıklı erkek kılığına girer, örneğin “**Gözü Göy Kossa ve Gödeleğin**” hikâyesi’nde dul kadına yaklaşmak için yakışıklı bir erkek kılığına bürünerek ona yaklaşır. Onların bu gizli

izdivacından “Gödelek” dünyaya gelir. “**Şehzade ve Sarı Başlı Kız**”, “**Demi Biğçi Ardi Keser**” hikâyelerinde de Alaverzengi don (elbise) değiştirerek yani farklı şekillere girerek insanlara zarar vermektedir. Kaşkayların ünlü “Yeddi Kardeş” masalında da Alaverzengi devî ile insanların savaşı anlatılmaktadır. Alaberzengi bu masalda yöre halkına çok zulüm eden dev olarak geçmektedir. Bütün eski Kaşkay folklorunda Alavarzengi’nin başlıca silahı “ala”, yani hileye başvurmaktır. Bu durum adındaki Al kelimesinden de anlaşılmaktadır. Bu devin ölümü de hile ile olmaktadır. Kahramanlar onu kandırarak öldürürler. Günümüzde de çocukların uslu durmaları için anne babaları onlara “Ses yapma, seni Alaberzengiye veririm” derler. Demonik bir yaratık olan Alaberzengi, folklor ürünü dışında günlük hayata da dâhil olmuştur.

Kaşkaylarda Al ile Alaberzenginin farkı şöyledir. “Al” farklı kılıklarda görünmez, fakat Alaverzengi farklı kılıklara girebilmektedir. Çünkü “al arvadı” o kadar çirkin bir yaratık ki, kadınlar zaten onu gördüklerinde kendinden geçer, bayılır. Alaverzengi ise hile yaparak insanlara zarar verir.

Kaşkay yaşlıları şöyle anlatmaktadırlar: “Al ve Alaverzengi korkusundan biz kız çocuğu dünyaya geldiğinde ona iki isim takardık ki, bu acımasız yaratıklar onu öldürmesin. “*Benim annem iki ismi var Munevver, diğer ismi Haver. Teyzelerim de öyle tek bibim de aynı ismi vardı.* (K.K.29). Bu tür yaratıklardan korunmak için yatakların yanında demir veya metal bir alet bulundurulardı, kadınlar tek başlarına hamama gitmezlerdi. Çünkü Alavarzenginin en çok bulunduğu yerlerden birisi hamamdır.

Urgun : Anadolu ve Altay halk kültüründe “Cin”, “Orgun” veya “Vurgun” da denir (URL-1). Kaşkaylarda da “Cin çarpmış” veya “vurgun vurmuş” derler. Seni “gara vurgun vursun” (K.K.7. K.K.26) da derler. Burada vurgulanan sadece vurgun değildir. Onun kara olduğu da belirtilmiştir. Bildiğimiz gibi kötü ruhların çoğu karanlık dünya ile ilişkili olduğu için kara olarak algılanmaktadır. “Gara vurgun” da korunulması, sakınılması gereken bir varlık gibi tasavvur edilmektedir. Vurgunun da cin gibi insanlara zarar veren mahluk olduğuna inanılmaktadır. Vurgun vuran insan hareketsiz (felç) kalır, azaları kararak kurur ve hareketsiz olur (K.K.14, K.K.21). Derleme yaptığımız kişiler arasında vurgun vurma olayına şahit olduklarını iddia edenler de vardır. Bazen bir aileden herkesi vurgun vurmuş. Akşam herkes uyur, fakat sabah kimse yatağından kalkamaz, kuruyarak ölmüş. Bunların bazıları ölmüş. Vurgun vuran birisinin hemen ağzından burnundan kan gelirse ölmez, eğer kan gelmezse ölmüş diye rivayet anlatılmaktadır (K.K.2, K.K.8). Bu durumun bir benzeri Azerbaycan’da şu şekilde anlatılmaktadır. Gece bazı obalarda hayvanları, bazı obalarda da insanları yıldırım çarpar ve o insanlar sabahları yataklarında kararmış şekilde bulunurlarmış. Halk arasında bu olaya, “vurgun vurma” ve “ıldırım vurma” da derler. Bu yüzden bu ifadelerin her ikisi de beddua olarak kullanılmaktadır: “İldırım vursun başından” veya “vurgun vursun seni” (K.K.11, K.K.17, K.K.22). Her ikisi de gökyüzünden gelen bir güç tarafından vurulma olayına işaret etmektedir.

Anlatılara göre vurgun vuran kişinin ensesinde ve bel kısmında beş parmak, yani el şeklinde kara bir iz bulunur. O el izi olan yer kararmış olur. Vurgun vuran kişinin ağzından

ve burnundan kan gelir. Vurgun vuran insan için Kur'an açılır. Üzerlik ve tuz siyah beze sarılır ve ateşe atılır. Tütsületilerek vurgun vuran kişinin çevresinde gezdirilir. Daha sonra yakılmış küller dua yazılmış mavi beze sarılır ve vurgun vuran kişinin boynuna asılır veya kararan beline-sırtına bağlanır. Diğer bir uygulama da vurgun vuran kişi için yeraltından tünel gibi bir delik kazılması ve oradan geçirilmesidir. Bu kişi "çillebeder", "çillegeder" olmuş, toprak altından geçirin derler (K.K.26). Hastalıklı kişilerin oyuk taş arasından, mağaralardan geçirilmeleri ve toprak kazılarak yeraltından geçirilmeleri, kötü ruhlardan arınmak amacıyla yapılmaktadır. Kaşkay inancında kaostan ve kötülüklerden kurtulmanın diğer yolu da kurban adamaktır. Çillebeder olmuş veya vurgun vurmuş kişi, toprak altından geçirildikten sonra yeniden doğmuş gibi algılanmakta ve bu yüzden de kurban kesilmektedir.

Sibirya halklarının da inançlarında ruhların mağarada (veya dağın içinde), suda ve yerde yaşadığına inanılır. Burada toprak-yer, bereket ve doğumun kaynağı olarak görülmektedir (Lvova vd, 2013(b): 108).

Kaşkaylarda yüzü ve diğer azaları kuruyan insanlar için "vurgun vurmuş" derler (K.K.2). Çünkü Kaşkaylarda "vurgun" cinden ve vurgundan (doğa güçlerinden) gelen hastalık olarak görülmektedir (K.K.1). Eski insanlar hastalıkların kötü ruhlardan geldiğine inanırlarmış. Günümüzde bu hal felç geçiren ve vücudu kararak hareketsiz kalan insanlar için söylenir. "*Vurgun*", "*Vurgun Vurmak*" genelde gece yaş ağaç altından geçen ve uyuyan, su, pınar başına giden kişileri vurur. Bu kişileri hoca yanına veya kerametine inanılan seyit ocaklarına, türbelere götürürler. Şimdi bu ruhun varlığı daha çok bazı beddualarda ve deyimlerde yaşatılmaktadır (K.K.9).

"**Gara vurgun vursun**" ve "**vurgun vurmuş**" sözleri, aynı zamanda beddua olarak da hem Kaşkay Türklerinde hem de Azerbaycan Türklerinde kullanılmaktadır. Bu kelimenin etimolojisine baktığımızda kelimenin "vurmak, vurulmak" fiilinden geldiği düşünülür. Kaşkaylarda "**vurgun muncuğu**" denilen bir taş vardır ki, bu taş genelde fehme olmuş bebeklerin ve cin çarpmış vurgun vurmuş kişilerin tedavisinde kullanılır. Bu taşla şifalı dağ otları ezilerek hastaya verilir ve bununla da hastanın iyileşeceğine inanılır. Fehme de aynı cin çarpmış kişide olduğu gibi, vücudun kararması ve morarması halidir (K.K.2).

"Azerbaycan Türklerinin inancına göre o, bir ruhtur. O, cinin ta kendisi olan hayalî bir varlıktır. Ateşten yaratılmıştır. O, tek ağaçların altında, su kenarlarında ve köprü altlarında yaşar. Onların hem kâfiri vardır, hem Müslüman'ı. Müslüman olanı, vurduğunu çabuk affeder. Kâfirin affetmesi ise zor olur. Bütün şer ruhlar gibi, karanlık çöktükten sonra harekete geçer. İnsanı, karanlık çöktüğünde, sudan geçerken, ya suyu murdar ederken, ya eğilip su içerken, ya da ağaç altında yatırken vurur. Ağaç altında yatıp hastalananlara "vurgun vurmuş" denilirdi. Böyle insanlar, tedavi için cinci yanına götürülürdü." (Beydili, 2004: 596).

Karabasan: Diğer bir tehlikeli olarak görülen varlık da Karabasan-Garabasandır. Kaşkaylarda "Al" veya albasmasının çilleli kadına ve bebeğe musallat olduğuna, karabasanın ise hem lohusaya hem de genel olarak herkese kötülük yapan bir ruh olduğuna inanılmaktadır. Buradaki kara, genel olarak kötü ruhlara verilen sıfattır ki, bu onların karanlık dünyayla ilişkisine işaret eder.

Altay Türklerinde Erlik'in diğer adı, "kara neme", "kara şey", "karabasan" dır. O, yeraltında "Almıs" denilen siyah sarayda yaşayan ve ölüm, hastalık ve kötülük getiren ruh olarak bilinmektedir. Bu yüzden de karanlıkta "geceleri şapkasız ve örtüsüz dışarı çıkanın" saçından tutarak kendisi ile yeraltına götüreceğine inanılır (Yuşeva, 2001: 145-146).

A. İnan, "Kara albastı" yahut "Kara", ciddî ve ağır başlı bir ruhtur" der (İnan, 1986: 169). "Kara bastı" da aslında "albastı"nın siyahıdır. Kaşkay inançlarında bu ruha "karabasan" derler. Karanlık yerden geçen birisi korkarsa, kötü rüyalar görürse, gözüne kötü varlıklar görünürse "**filankesi karabaşmış**" ve "**gam basmış**" derler. Bu insan için al elvan (kırmızı) giysin, ışık kadın olsun ki kara ondan uzaklaşsın, gam ondan uzaklaşsın derler (K.K.14, K.K. 21).

Türkmenistan Türkleri arasında kötü ruhların hepsine "Al arwah" yeni cin ve şeytan denmektedir. "Gece ateş külü üstünden geçersen "al arwaha" rast gelirsin", "evine eşiğine kirli su dökersen "al arwaha" rastlarsın" denmektedir (Türkmen Halk İnançları, 2005: 173, 179).

Kaşkaylar arasında olan inanca göre "**karabasan**" (garabasan) veya Farsça "Bexte" بخته Hortlak gibi uyuyan insan üzerine çöker ve insanı uykuluyken veya rüyada yakalar (K.K.15, K.K.29). İnsan göğsü üzerinde bir yük hisseder, boğulur, terler, hareket edemez hale gelir. Kulağına türlü sesler gelmeye başlar. Bu durumun tıbbi adı, uyku felcidir.

"Uyku felci, REM uykusu sırasında ortaya çıkar. Beyin uyurken vücut kasları da uykudadır. Uyuyan bir insanın kolunu kaldırıp bıraktığımızda kolu düşer çünkü kaslar aslında felç konumundadır. REM uykusu sırasında beyin bazen birden uyanır, ancak bu uyanma kaslarda olmaz. Kaslar felç durumunda kalır ve beynin uyanıklığına eşlik edemez. Uyanan kişi sanki vücudunun üzerinde biri oturmuş ya da ağırlık çökmüş gibi hisseder. Aslında o anda olan durum kişinin kaslarını kırıpratamaması sonucu hissettiği felç durumudur." (URL-2).

"Üzerine ağırlık çöken insanlar uyudukları yeri bütün ayrıntıları ile gördüklerini, bağırarak istediklerini, fakat seslerinin çıkmadığını, üzerlerindeki güçlü kuvvetli biriyle mücadele ettiklerini, haykırarak uyandıklarını söylerler." (Duvarcı, 2005: 128).

Halk arasında olan inanca göre Karabasan insanı korkutsa da tehlikeli değildir. Araştırmacılar, Karabasanı insanın yarı uykulu haldeyken yaşadığı bir durum olarak tanımlarlar. Bilimde trans hali olarak tanımlanan bu durum, insanın kendisi dışında olan bir güçle birleşmesi halidir. "Rüya gaip âlemin kapısıdır" derler. İrfana davet edilen kişilerin de bu tür durumlarla ve rüyalarla karşılaştığı da anlatılanlar arasında yer almaktadır. Yukarıda bahsi geçen "**Uduumlu kişi**"nin hikâyesinde de cinle karşılaşan kişi uyku halinden sonra bu olayı yaşamaktadır. Halk hikâyelerimizde gördüğümüz "dolu içme" veya "bade verme" motiflerinde de kahraman aynı durumla karşılaşmakta ve rüya yolu ile İrfana-olağanüstü güce sahip olmaktadır. İrfana davet edilen kahraman, rüya yolu ile gelecekle ilgili durumlardan haberdar olmaktadır. "Kaşkay inancına göre de garabasma anında insan aklından ne geçirirse ve ne dilek dilerse o dileği gerçekleştirmiş." (K.K.5). Bu durum, insanın trans durumudur.

Gündüz vakti de insanın gözüne ruhların gözükmesi halı vardır ki, bu hala "**Pirmehe**" Arapça "hez(d)yan" denmektedir. Bazen bu hale müptela olanlar birisinin onun takip ettiğini

veya başı üzerinde birinin oturduğunu söyler (K.K.7). Günümüzde bu durum, psikolojik hastalık belirtisi olarak tanımlanmaktadır.

“**Ağırlık basması, kırk basması, çille basması**” denilen kötü ruhların da varlığından bahsedilmektedir. “Ağırlık basmak- ağırlık çökmek, kâbus görmek” anlamındadır (Altaylı, 2005: 29). Bu kötü ruhların hepsinin işlevlerinin hemen hemen aynı olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü hem **ağırlık** hem **çille**, hem de **kırk basması** farklı zaman dilimlerinde insanlara (lohusa, hamile kadına ve cesede dokunanlara) musallat olmaktadır.

Kaşkaylar arasında “Ağırlık” dedikleri kötü ruhun sadece uykudayken değil, gün içinde de insanlara zarar verebileceğiyle ilgili inançlar vardır: “Hamile kadın mezarlığa gitmez, giderse bebeği **ağırlık** basar, kadın düşük yaparmış.” (K.K.14, K.K.18). “Ağırlık” basması inancı Gagauz Türklerinde de yaygındır:

“Gagauzlarda bebeğin dışarı asılan çamaşırları karanlık basmadan önce toplanır. Şeytanın ve diğer varlıkların kötülüklerinden korunmak amacıyla çamaşırlar gece dışarıda bırakılmaz. Eğer çocuğun eşyaları ilk kırk gün içerisinde gece dışarıda unutulursa, çocuğun uykusunun kaçacağına ve üzerine **ağırlık çökeceğine** inanılır.” (Perçemli, 2011: 40).

Boylu (hamile) kadın, lohusa kadının yanına giderse onu lohusanın **kırkı basar** ve hamile kadın düşük yapar (K.K.13). Cenazesi olan aile kırk gün tamamlanmadan hamile kadının olduğu eve giderse hamile kadını “**ağırlık basar**”, “**çille basar**” (K.K.24).

Azerbaycan Türklerinde “ağırlık ve “çilleden” kurtulmak için “**ağırlığım** uğurluğum dağlara, daşlara, göyde uçan quşlara” (K.K.33) denilerek ateş üstünden atlanır. “**Ağırlıgık** uğurluk, dert, bela, kader, sıkıntı” anlamındadır (Altaylı, 2005: 29). “Ağırırık, Azerbaycan ağızlarında “hastalık” adıdır. Hatta bazı yörelerde göz hastalığı olarak bilinmektedir (Azerbaycan Dialektoloji lügati, 2007: 14).

Kaşkay Türklerinde nazara gelen birine “**üzerinde ağırırık var**” deyip hocaya götürerek muska yazdırırlar. Ayağı uğursuz olan kişi için de “ayağı ağırdır” derler (K.K.3, K.K. 6).

“**Yorunnax**”: Ağırlık dışında Kaşkaylarda kötü enerjisinin olduğuna inanılan “yorrunnax” kelimesi de kullanılmaktadır. “Yorunnax”, enerjisi bitmiş, yorgun olan insan anlamına gelir. “Yorunnax”, insanın negatif enerjisinin olduğuna inanıldığı için böyle insanların kırklı kadında çocuğun, eve yeni gelmiş gelin yanına gelmesi hoş karşılanmaz (K.K.14).

“**Nehsligini dökmek**”-Nehslik basmış da kötü enerjisi olan insana denilmektedir. Kötü enerji aktarımı anlamına gelmektedir. Günümüz ruh çalışmalarında çok sık karşılaşılan bir durumdur. Mutsuz insanın enerjisi ortamda negatif enerjinin yayılmasını sağlar. Uzak Doğu halklarının meditasyon gibi arınma ritüelleri ile insanlar bu negatif enerjiden arındırılmaya çalışılmaktadır. Aslında şamanların da yapmak istediği şey, evrendeki enerjiyi iyiye kullanmak ve bu enerji aracılığıyla insanlara yardım etmektir. Ateş, tüstü, su ile günümüz ritüellerinde de kullanılan birçok ilkel buluş, insanların eski çağlardan beri aracı olarak kullandıkları araçlardır. Demek ki hiç bir şey bilinçaltı kodlarından kaybolmamakta, ya şekil değiştirmekte ya da yeni kııfta karşımıza çıkmaktadır.

Kaşıkay inancında da bu kötü enerjinin insanların hayatını kötü etkilediğine ve bu enerjinin de kötü ruhlardan geldiğine inanılmaktadır. “Kötü enerji yüklenen kelimeler gibi (beddualar) kötü enerji yüklenen insanlar da zararlı olarak görülmekte ve sakınılmaktadır. Halı dokuyan kadınlar halı yeni gerildiğinde eve nehs insan gelmesin diye uğraş verirmiş. Aksi takdirde halının dokunması uzun sürermiş ve işler zorlaşmış. (K.K.5). Genellikle nehs insanlar **yetim, çocuksuz, dul** vs. insanlardır. Bu tür insanlardan sakınılır. “Yétim ahı adamı tutar”, “Yétim yaşı, şahı têtlden atar”, “Yétimi huda istese idi, babası ölmezdi”, “Yétimiñ ahı, atar têtlden şahı” (Aghdam, 2009: 229). Kör ocak, çocuksuz kişi için söylenir. “Kör ocak olanın udumu olmaz. Huda istese ona uşaq vererdi” derler. Bu tür insanları hayırlı işlerde, evlilik ve düğün gibi yeni başlangıçlarda bulundurmamaya çalışırlar.

Kaşıkay inancına göre haftanın bazı günleri de nehs gün sanılmaktadır. Nehs, iyi olmayan, uğursuz anlamına da gelir. Kaşıkay toplumu yeni başlangıçlar, evlilik ve düğün gibi özel günler seçerken özellikle “gününü xub edelim, gününün yey edelim, nehs gün olmasın” derler. Günün, saatin ve anın bile uğursuzluğuna inanırlar (K.K.20, K.K.24).

Hem “nehslik” hali hem de “yorunnaxlık” zamanı, birçok inanç ve uygulama gündeme gelmektedir. Kaşıkay Türklerinde yorulmak kelimesi “yorunak” şeklinde veya “arma”, “Armadıng- yorulmayın” şeklinde söylenmektedir. Bu kelime, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da “yorgun argın” ikilemenin anlamını kaybeden tarafından birisi olarak yorğun-argın, bitkin, zayıf gibi de kullanılır. Abu Hayyan sözlüğünde “Armak- yorulmak” (Caferoğlu, 1931: 5), İbn Mühenna sözlüğünde de “armak-yorulmak” anlamındadır (Aptullah Battal, 1934: 11). Kaşıkay Türkçesinde de yorgun-argın kelimesi yaşatılmaktadır. Halk arasında olan inanca göre “yorunnax” (enerjisi bitmiş yorgun insan) olan kişi kötü enerji getirdiği için o kişinin elbisesinden bir parça alıp kendisinden habersiz yakarlar. Temas niteliği taşıyan bu elbise ile kötü enerjisinin olduğuna inandıkları kişinin de nehsiliğini ve kötü enerjisini kovduklarına inanırlar. Akan su üzerinden geçerler ve eve subh çağı pınardan getirilen su serperler. Yorunnax insanın ayakkabısının altındaki topraktan alıp suya karıştırarak içirirler (K.K.17, K.K.21). Bu uygulamaya, günümüzde yapılan bir birçok spiritüel enerji çalışmalarında da başvurulmaktadır. Ateşle kötülüklerin kovulduğuna olan inanç, günümüzde mum yakılarak devam ettirilmektedir. Kötü ve negatif enerjilerden kurtulmak için su ile yapılan birçok uygulama da vardır. Kaşıkaylarda sirkeli suyu cam bardak içinde evin köşelerine koyarak evdeki kötü enerjiden kurtulduklarına inanırlar. Diğer bir inanış da içine altın koyulmuş sudur, Kaşıkay inançlarına göre, kötü ruhlara bu suya dokunmazmış ve bu yüzden o eve uğramazmış.

Sonuç

Kaşıkay Türklerinin inanç sistemleriyle ritüellerinde demonik varlıkların önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kaşıkay Türklerinin inanç sistemini eski Türk inanç sistemine bağlayan demonik varlıklarla ilgili inanç ve uygulamalar, Kaşıkayların, uğursuzlukları, hastalıkları, kazaları ve nazarı bu tür demonik varlıklardan kaynaklanan durumlar olarak gördüklerini gözler önüne sermesi

bakımından önemlidir. Kaşkaylar, günümüzde de çeşitli kaçınmalar, inanmalar ve ritüellerle bu tür demonik varlıkları kendilerinden uzak tutmaya, onların neden oldukları rahatsızlıkları ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. Burada kimi kutlu ve kutsal olduğuna inanılan kişilerin, bu tür demonik varlıklara karşı verilen mücadelede halen etkili olduğunu da kaydetmek gerekmektedir.

Dilimizde kullanılan kalıp ifadelerin, deyimlerin, alkış ve kargışların (beddualar) da iyi ve kötü ruhlarla ilişkili olduğu düşünülebilir. Çünkü alkış ve kargışlarda sözün gücüne inanma vardır. Söz ifade ettiği anlamın kaderine bürünerek insanların da hayatını etkilemektedir. Sözün gücü, inancın gücüdür. Bir toplumda günümüzde de insanlar bedduadan sakınıyor ve duanın gücüne inanıyorlarsa bu, onların dinlerinin ötesinde kopamadıkları ilkel inançları ile bağdaşmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Aghdam Anavrian, A. (2009). *Kaşkay Türklerinde atasözleri*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dilek Ataizi-Farzaneh Doulatabadi. (2015). *Kaşkay Türkleri*, Yeni Türkiye, (Temmuz-Aralık 2015, Kafkaslar Özel Sayısı XI), s. 601-626.
- Ağasioğlu, F. (2013). *Daşbaba, Türkün Daş Yaddaşı*, Bakı.
- Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü*, Ankara.
- Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi deyimler sözlüğü*. Ankara.
- Aptullah Battal (1934). *İbnü- Mühennâ lûgati*. İstanbul: T.D.T.C.
- Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lûğeti*.(2007). Bakı.
- Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik sistemi 2: Kutsal dışı – mitolojik ana, Umay paradigmasında, ilkel mitolojik kategoriler; iyeler ve demonoloji*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayatlı, Najdat Yashar Murad. (2009). *Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi* Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Beydili, C.(2004).*Türk mitolojisi ansiklopedik Sözlük*. (çev. Eren Ercan), Ankara.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû-Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al Atrâk*. İstanbul:Evkaf Matbaası.
- Clauson, Sır Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish*, Oxford. At the clarendon press.

- Çelik, Muhittin. (1997). *Kaşkay Türkçesi* (Giriş, İnceleme, Metinler, Sözlük), Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi,
- David, C. Morisden. (1977). *Kaşkay İli'nin geçmişi ve şimdiki durumuna kısa bir bakış*, Name-i Nur, Sayı 4-5. Tehran, Ekim.
- Duvarcı, A. (2005). Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar, *Bilig Kış* / 2005. sayı 32: 125-144.
- Enkin, Emel. (2011). *Kaşkay Türkçesinde Farsça Etkisi (Allıncak Ulduzuna göre*, Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniv. SBİ. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Elbinsoy, İsa. (2019). *Göçebeyi Yorumlamak: Lois Beck'in Nomad Eseri Özelinde*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE. Genel Türk Tarihi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güngör, H, Argunşah M. (1991). *Gagavuz Türkleri, Tarih-Dil Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul. Remzi Kitabevi.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaaslan, Mehmet. (2010). *Kaşkay Türklerinde Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme- Ölüm*, Van. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. SBE(Yayınlanmamış Doktora tezi).
- Kaşgarlı Mahmut (1985). *Divan-ı Lügatit Türk*. (çev.: Besim Atalay), C.I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmut (1986). *Divan-ı Lügatit Türk*. (çev.: Besim Atalay), C.III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lvova, E. L. vd. (2013b). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: İnsan ve toplum*. (çev.: M. Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Lvova, E. L. vd. (2013b). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Kâinat ve Zaman, Nesnelere Dünyası*. (çev.: M. Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, Cilt. 2 Ankara. T.T.K. Yayınları.
- Perçemli, V. (2011). *Gagauz Türklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Radloff, W.(1956). *Sibiryadan Seçmeler*, (çev. Ahmet Temir), 2.baskı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Roux, J.P. (2005). *Orta Asyada Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Aslan), İstanbul. Kabalıcı Yayınları.
- Seyidov, M.(2018). *Azərbaycan Xalqının Soykökünü Düşünürken*, Elm, Bakı, 2018.
- Şinasi, Gündüz. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara. Vadi yayınları.
- Tarhan, N. (2018). *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 14. Baskı, İstanbul. Timaş yay.
- Türkmen Halk İnançları*. (2005). Aşkabat. Miras yay.
- (URL-1) <https://tr.wikipedia.org/wiki/Urgun> (17.02.2021)
- (URL-2) <https://www.acibademhayat.com/karabasan-nedir-nasil-tedavi-edilir> (10.12.2021).
- Yuğuşeva, N.(2001).Altaylarda Türkler ve İnançları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 11: 2001. s.140-151.

Sözlü Kaynaklar

- K.K. 1. Ağərezayi, Sajjad, Emele tayfası, Mehter Hana tıresi, İlkokul öğretmeni, Bekâr, Şirazda yaşıyor 1982.
- K.K. 2. Furut Rza Kaşkayi, Emele Tayfası, Elektrik mühendisi, Bekâr, İzmirde yaşıyor. 1986
- K.K. 3. Safari, Ayvazullah, Büyük Keşköllü tayfası, Milli Şair, Evli, Şirazda yaşıyor. 1969.
- K.K. 4. Haqıqat, Sümeyya, Şeşbeyli tayfası, Kuleli tıresi, Psikolok, Evli, Şirazda yaşıyor. 1984.
- K.K. 5. Mosalo, İsmail, Şeşbeyli tayfası, Kuleli tıresi, Banka çalışanı, Evli, Şirazda yaşıyor. 1984.
- K.K. 6. Hezreti, Emad, Büyük Keşköllü tayfası, Doktora öğrencisi, Ankarada yaşıyor. 1986
- K.K. 7. Ciddi Bayat, Bayat tayfası, Emekli hoca. Araştırmacı, Evli, Şirazda yaşıyor. 1956.
- K.K. 8. Esfendiyari, Saleh, Şeşbeyli tayfası, Tarih öğretmeni, Evli, Şirazda yaşıyor. 1985.
- K.K. 9. Yusufi, Zehra, Farsimedən tayfası, Şeybani tıresi, göçebe, obada yaşıyor, 1986.
- Şahbazi, Şehrabanu, Amale tayfası, İğdır tıresi, Hancanlı tıresi, Köy ebesi, evli, 1941.
- K.K. 11. Geşlağı, Fatime, Rehimli tayfası, 25 yaş, Ev hanımı, Evli, Şirazda yaşıyor. 1996.
- K.K. 12. Safarizadeh, Ağahan, Amele tayfası, İğdir tıresi, Hancanlı bonkusu, Çoban, Xonc şehrinde yaşıyor. 1972.
- K.K. 13. Şükohi, Bulgayis, Amele tayfası, Kadırlı tıresi, ev hanımı, Şirazda yaşıyor, 1953.
- K.K. 14. Moghanrahımı, Gholamhosseyin, Rehimli tayfası, Halı tüccarı, Evli, İsfahanda yaşıyor. 1961.
- K.K. 15. Moghanrahımı, Memliket, Rehimli tayfası, Ev hanımı, Evli, Şirazda yaşıyor 1971.
- K.K. 16. Mehrverz, Kamran, Emele tayfası, Behmenbeyli tıresi, İngilize hocası, evli, Şirazda yaşıyor. 1972.
- K.K. 17. İkinci, Kıyani Bazıyar, Büyük Keşköllü Tayfası, Beydili tıresi, Göçebedir, karaçemen obasında yaşıyor. 1965.
- K.K.18. İkinci, Mehranferin, Büyük Keşköllü Tayfası, Beydili tıresi, Göçebedir, karaçemen obasında yaşıyor. 1961.
- K.K. 19. Barzegar, Şahsenem, Amele tayfası, Kutlu tıresi, ev hanımı, Şirazda yaşıyor. 1941.
- K.K. 20. Barzegar, Elmas, Amele tayfası, Kutlu tıresi, Şirazda yaşıyor. 1938.
- K.K. 21. Ezizi, Abbas, B. Keşköllü tayfası, Beydili tıresi, Göçebe, Karaçemen obasında yaşıyor. 1986.
- K.K. 22. Ezizi, Semender, B. Keşköllü tayfası, Beydili tıresi, Göçebe, Karaçemen obasında yaşıyor. 1951.
- K.K. 23. Rizayi Muslum, Emele tayfası, doktora Öğrencisi, Konyada yaşıyor. 1984.
- K.K. 24. Haghghat, Samira, Şeşbeyli tayfası, Kuleli tıresi, Şirazda yaşıyor, 1985.
- K.K. 25. Avayxoş Semet, Büyük Keşköllü tayfası, Baharlı tıresi, Şirazda yaşıyor. 1975.
- K.K. 26. Yusufi, Eli, Farsimedən tayfası, Şeybani tıresi, göçebe, obada yaşıyor, 1988.
- K.K. 27. Arsalan Mirzayi, yüksek lisans, Şair ve yazar. Semîromda yaşıyor, 1977.
- K.K. 28. Baharlı, Laçın, araştırmacı, dilci, şair. Bulverdi tıresi. Şirazda yaşıyor.
- K.K.. 29. İdir, Velullah, Amele tayfası, İğdır tıresi, Araştırmacı, Borujen şehrinde yaşıyor, 1980.

